

доповідей за матеріалами I Міжнародної наук.-прак. конф. студентів і молодих вчених (м. Суми, 8–9 грудня 2006 р.) / Українська академія банківської справи Національного банку України. – Суми : УАБС НБУ, 2006. – С. 185–187.

⁸ *Гейнрих Д.* Экология : dtv-Atlas / Д. Гейнрих, М. Гергт ; пер. с нем.: В. В. Серебряков. – [5-е изд.]. – М. : Рыбари, 2003. – 287 с.

⁹ Протокол про відповідальність і компенсацію за шкоду, заподіяну в результаті транскордонного перевезення небезпечних відходів та їх видалення ООН; Протокол, Перелік, Міжнародний документ від 10 грудня 1999 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_793

Резюме

Макаренко О. Ю. Міжнародно-правова охорона атмосферного повітря.

У статті розглянуто питання міжнародно-правової охорони атмосферного повітря, окремі питання створення й діяльності міжнародних установ та організацій, а також нормативно-правова база із питань, пов'язаних з міжнародно-правовим захистом атмосферного повітря.

Ключові слова: атмосферне повітря, охорона, захист, міжнародно-правове регулювання, екологічна безпека, співробітництво держав, міжнародні установи, моніторинг, довкілля, інформація, забруднювач.

Резюме

Макаренко О. Ю. Международно-правовая охрана атмосферного воздуха.

В статье рассматриваются вопросы международно-правовой охраны атмосферного воздуха, отдельные вопросы создания и деятельности международных организаций, а также нормативно-правовая база по вопросам, связанным с международно-правовой защитой атмосферного воздуха.

Ключевые слова: атмосферный воздух, охрана, защита, международно-правовое регулирование, экологическая безопасность, сотрудничество государств, международные организации, мониторинг, окружающая среда, информация, загрязнитель.

Summary

Makarenko O. International legal protection of air.

The article deals with the question of international legal protection of air, some on the creation and activities of international institutions and organizations, as well as the legal framework of issues related to international legal protection of air.

Key words: air, security, defense, international legal regulation, environmental security, cooperation, international institutions, monitoring, environmental information, pollutants.

УДК 349.42

О. В. ГАФУРОВА

Олена Вікторівна Гафурова, доктор юридичних наук, доцент, професор Національного університету біоресурсів і природокористування України

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНИХ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

Традиційним для аграрно-правової доктрини є визнання норм, якими регулюються трудові відносини у сільському господарстві, інститутом колгоспного, сільськогосподарського та аграрного права. Тим не менш, нині в законодавстві прослідковується чітка тенденція до нівелювання особливостей, що характерні для сільськогосподарської праці. Крім того, у процесі правового регулювання практично не враховується специфіка праці членів сільськогосподарських кооперативів та фермерських господарств.

Серед представників науки трудового права немає одностайності щодо питань: якою мірою законодавство про працю поширюється на трудові відносини членів кооперативів та їх об'єднань, фермерських господарств, яким є порядок регулювання таких відносин і відповідно – обсяг трудових прав та обов'язків осіб, які в них працюють. Так, з одного боку, висловлюються думки, що трудове право регулює лише відносини, які виникають при застосуванні найманої праці¹, з іншого – обстоюється точка зору, що «праця громадян повинна регулюватися однією галуззю – трудовим правом»², незалежно від форм власності, виду діяльності й галузевої належності підприємств, на яких вони працюють. Особливо актуальною стає ця проблема у світлі прийняття Трудового кодексу України.

Теоретичним підґрунтям дослідження стали наукові праці фахівців у галузі аграрного й трудового права, зокрема Н. Б. Болотіної, В. М. Єрмоленка, А. М. Земко, Т. С. Новак, О. О. Погрібного, В. І. Прокопенка, В. І. Семчика, М. В. Сторожева, Н. І. Титової, В. Ю. Уркевича, Г. І. Чанишевої, В. В. Янчука, В. З. Янчука.

Мета статті – дослідити проблеми правового регулювання аграрних трудових відносин. Особлива увага звертається на необхідності врахування в законодавстві специфіки, притаманної трудовим правовідносинам членів сільськогосподарських кооперативів і фермерських господарств.

На думку переважної більшості українських вчених, трудові відносини складають самостійну групу внутрішніх аграрних відносин³, що зумовлено насамперед характером сільськогосподарської праці, а також специфікою організаційно-правових форм окремих суб'єктів господарювання на селі тощо.

Розглянемо особливості, які впливають на трудові відносини в сільському господарстві. По-перше, у науковій літературі звертається увага на особливий характер сільськогосподарської праці, який проявляється насамперед у галузевій специфіці таких підприємств. Це – використання земель сільськогосподарського призначення як основного засобу виробництва, вплив на ефективність та характер такої праці погодних і кліматичних умов, її сезонний характер, неможливість завчасного визначення наслідків праці, високий рівень виробничого ризику⁴ тощо. У свою чергу, вищезазначені обставини зумовлюють певний порядок організації та нормування праці, умови її оплати, встановлення робочого часу і часу відпочинку, особливості в охороні праці (її організації, порядку розгляду нещасних випадків на сільськогосподарських підприємствах, відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю сільськогосподарських працівників) тощо. Тобто головні засади сільськогосподарської праці є однаковими для працівників усіх підприємств, які здійснюють свою діяльність в аграрному секторі економіки, незалежно від їх організаційно-правової форми та форми власності.

Враховуючи те, що вищезазначені питання стосуються всіх працівників агропромислового комплексу, їх основних трудових прав та гарантій їх захисту, слід зазначити, що вони повинні регулюватися саме на законодавчому рівні. На жаль, у сучасному аграрному законодавстві немає нормативно-правового акта, який регулював би особливості праці в агропромисловому комплексі. Зважаючи на незадовільний стан нормативної бази на практиці підвищується значення колективно-договірного регулювання трудових відносин у сільському господарстві. На галузевому рівні ці відносини регулюються галузевими угодами, які укладаються між Міністерством аграрної політики та продовольства України, галузевими об'єднаннями підприємств та профспілкою працівників агропромислового комплексу України на відповідний період. У них закріплюються норми щодо нормування й оплати праці, встановлення для підприємств галузі мінімальних гарантій заробітної плати відповідно до кваліфікації на основі єдиної тарифної сітки за мінімальною межею; мінімальних розмірів доплат і надбавок з урахуванням специфіки, умов праці окремих професійних груп і категорій працівників галузі; встановлення мінімальних соціальних гарантій, компенсацій, пільг у сфері праці й зайнятості; трудових відносин; умов і охорони праці; житлово-побутового, медичного, культурного обслуговування, організації оздоровлення й відпочинку; умов зростання фонду оплати праці; встановлення міжкваліфікаційних (міжпосадових) співвідношень в оплаті праці (ст. 8 Закону України «Про колективні договори і угоди» від 1 липня 1993 р.). Цей документ практично є єдиним комплексним актом, який відбиває особливості сільськогосподарської праці. Утім зауважимо, що умови галузевої угоди обов'язкові тільки для сторін, які ведуть на підприємствах колективні переговори й укладають колективний договір. Зважаючи на те, що далеко не на кожному підприємстві такий договір укладається, велика кількість недержавних сільськогосподарських підприємств залишаються поза межами її регулювання. Тому, враховуючи все вищезазначене, слід підтримати точку зору, яка обстоюється в літературі рядом науковців щодо включення до структури Аграрного кодексу України окремого розділу, який встановлював би основні засади регулювання праці в сільськогосподарських підприємствах⁵.

Крім того, слід звернути увагу, що особливості правового статусу членів сільськогосподарських кооперативів та фермерських господарств також впливають на формування специфіки трудових правовідносин у цих суб'єктах господарювання. По-перше, їх члени формують відповідні фонди, беруть участь у розподілі прибутків, ризикують втратити свою частку, мають право на свою частку в разі виходу з підприємства тощо. Тому в науковій літературі їх навіть називають працюючими власниками. По-друге, вони беруть участь в управлінні справами сільськогосподарських підприємств. По-третє, повинні брати обов'язкову трудову участь у їх діяльності. Саме ці ознаки не дають можливості ототожнити членів сільськогосподарських кооперативів та фермерських господарств з найманими працівниками. Таким чином, правовий режим їхньої праці набуває істотних відмінностей порівняно з умовами, передбаченими трудовим законодавством. Саме вони й мають бути відображені у спеціальному законодавстві, яке регулює основні питання діяльності цих підприємств, а також у їх статутах⁶.

Законодавством України передбачена необхідність в особливому правовому регулюванні трудових відносин у сільському господарстві. Так, Кодексом законів про працю України (далі – КЗпП України) встановлено, що особливості, які існують у правовому регулюванні праці членів сільськогосподарських кооперативів та фермерських господарств, повинні визначатися законодавством та їх статутами (ч. 2 ст. 3). Як слушно зазначає В. М. Єрмоленко, КЗпП України «не може охопити своїм впливом конкретні особливості трудових відносин у різних галузях економіки України, що дає змогу виділяти специфіку умов праці у окремих різновидах трудових відносин, зокрема у аграрному секторі»⁷. Більше того, Законом України «Про кооперацію» від 10 липня 2003 р. передбачено, що відносини в кооперативних організаціях регулюються цим Законом, законодавством про працю, статутами кооперативних організацій та правилами їх внутрішнього розпорядку (ч. 1 ст. 34). Трудові відносини членів фермерського господарства регулюються статутом (п. 2 ст. 27 Закону України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 р.). Тобто зазначені норми суперечать КЗпП України та встановлюють окреме правове регулювання вказаних відносин. Адже норми трудового законодавства мають застосовуватись тоді, коли спеціальним законодавством або локальними нормативно-правовими актами трудові відносини в цих суб'єктах господарювання не врегульовано. Крім того, як слушно зазначається в науковій літературі, автоматичне поширення норм законодавства про працю можливе лише на

ті неврегульовані спеціальним законодавством кооперативно-трудові відносини, «які мають велику схожість з аналогічними відносинами робітників та службовців і не потребують врахування своєї специфіки»⁸. Зауважимо, що встановлення таких особливостей не повинно погіршувати правового становища сільських працівників або сприяти зменшенню обсягу їхніх трудових прав порівняно з трудовим законодавством. При цьому гарантії щодо зайнятості, охорони праці, праці жінок, молоді, інвалідів надаються в порядку, передбаченому законодавством про працю (ст. 3 КЗпП України).

На жаль, розвиток сучасного аграрного законодавства пішов шляхом повного ігнорування особливостей, характерних для аграрних трудових відносин. Так, Закон України «Про фермерське господарство» містить лише одну статтю (27), присвячену регулюванню трудових відносин. Але в ній не встановлюється жодних особливостей для праці членів цих господарств. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17 липня 1997 р. включав розділ X, нормами якого регулювалися вказані відносини у кооперативах. Цей розділ складався з двох статей і закріплював право кооперативу самостійно визначати форми й систему оплати праці його членів і найманих працівників (ч. 3 ст. 35). Враховуючи, що основна мета створення і діяльності будь-якого кооперативу – це підвищення добробуту його членів, рівня їхніх соціальних прав, автор пропонував детальніше врегулювати трудові відносини в межах цього розділу⁹. Однак з нової редакції даного Закону від 20 листопада 2012 р. вилучено не тільки вказаний розділ, а й усі статті, які стосувалися прав та обов'язків членів сільськогосподарських виробничих кооперативів. Так, на сьогодні всупереч положенням КЗпП України, які визнають наявність особливостей у правовому регулюванні праці членів сільськогосподарських кооперативів, галузеве законодавство їх не передбачає. Цікаво, що в кооперативному законодавстві зберігається традиція «спеціального» правового регулювання трудових відносин та закріплюється обов'язок кооперативів щодо забезпечення соціально-економічних гарантій своїм членам (Закони України «Про кооперацію» (ст. 35) та «Про споживчу кооперацію» від 10 квітня 1992 р. (ст. 14)).

Якщо ж звернутися до аналізу проекту Трудового кодексу України від 27 грудня 2014 р. № 1658¹⁰, то в ньому передбачено, що трудові відносини членів виробничих кооперативів і фермерських господарств, регулюються трудовим законодавством з урахуванням особливостей, установлених главою 4 цього кодексу, законами, а також статутами та правилами внутрішнього розпорядку (п. 1 ст. 311). Таким чином, особливості правового регулювання вказаних відносин встановлюються насамперед нормами трудового законодавства, а лише після цього – аграрного. Більше того, трудові відносини членів фермерських господарств регулюються нормами про трудові відносини в кооперативах (ст. 317). Як слушно зазначає Т. С. Новак, ототожнювати трудові відносини в фермерських господарствах з їх сімейно-родинним характером членства та членство у виробничих сільськогосподарських кооперативах з обов'язковою трудовою участю їх членів недоречно¹¹. При цьому слід врахувати і новели законодавства про фермерські господарства. Так, сімейне фермерське господарство, організоване на основі діяльності фізичної особи – підприємця, у порядку, передбаченому Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» від 31 березня 2016 р., характеризується практично тими ж самими ознаками, що і особисте селянське господарство: використання праці членів господарства, якими є члени однієї сім'ї відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України (використання найманої праці у виключних випадках (п. 1 р. 1), а також використання земель сільськогосподарського призначення, у т.ч. і для ведення особистого селянського господарства. Таким чином виникає питання, а чи мають розповсюджуватися норми трудового законодавства на такі фермерські господарства? Адже згідно з проектом Трудового кодексу України, у разі якщо роботу виконують члени особистого селянського господарства в цьому господарстві, трудове законодавство не застосовується (п. 5 ст. 5).

Викликають зауваження і положення проекту вищезазначеного кодексу, згідно з яким за рішенням загальних зборів членів кооперативу трудові відносини членів виробничих кооперативів можуть регулюватися колективним договором (п. 1 ст. 311). Нині практика укладення таких договорів є достатньо поширеною, хоча і суперечить правовій природі вказаних суб'єктів господарювання. Оскільки діючим законодавством про працю передбачено, що колективний договір укладається на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності і господарювання, які використовують найману працю і мають права юридичної особи (ч. 1 ст. 11 КЗпПУ). Як зазначалось вище, члени сільськогосподарського кооперативу не є найманими працівниками і їм не потрібно узгоджувати свої інтереси у колективному договорі, відповідно і укладення таких договорів не є для них обов'язковим. Про недоцільність укладення колективних договорів у вказаних випадках зазначають і фахівці у галузі трудового права¹². Але за відсутності належного правового регулювання трудових відносин на локальному рівні, така практика є єдиним джерелом захисту відповідних прав їх членів. Щодо необхідності укладення колективних договорів у сімейних фермерських господарствах, то вона взагалі уявляється досить сумнівною.

Крім того, у проекті Трудового кодексу України не враховано особливості, які існують при виникненні членських трудових відносин та відповідно їх оформленні. Зокрема не передбачена можливість укладення трудових договорів з членами сільськогосподарських кооперативів та фермерських господарств в усній формі, а також не гарантується їх укладення на невизначений строк, адже трудові відносини тісно пов'язані з членством, яке є постійним¹³.

Таким чином, Трудовий кодекс України має встановлювати загальні засади регулювання трудових відносин, мінімальні соціальні гарантії для всіх працівників. Наявність специфіки в сільськогосподарській праці, а також особливих суб'єктів господарювання, в яких праця поєднується із членськими відносинами

зумовлює необхідність їх врахування в аграрному законодавстві – Аграрному кодексі, відповідних аграрних законах та внутрішньо – господарських нормативно-правових актах.

- ¹ Трудове право України : підручник. 2-ге вид., стереот. / За ред. Н. Б. Болотіної, Г. І. Чанишевої. – К. : Знання, 2001. – С. 27.
- ² Прокопенко В. І. Трудове право : курс лекцій / Прокопенко В. І. – К. : Вентурі, 1996. – С. 15.
- ³ Аграрне право України : підруч. / за ред. В. З. Янчука. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – С. 16.
- ⁴ Аграрне право України : підруч. / за ред. О. О. Погрібного. – К. : Істина, 2004. – С. 10; Земко А. М. Роль трудових відносин в системі аграрних відносин / А. М. Земко // Правове регулювання аграрних, земельних відносин, природопольовання і охорони оточуючої середовища в сільському господарстві Росії, України, Білорусії, Казахстану, інших країн СНГ і держав ЄС: стан, проблеми, шляхи вдосконалення : міжнарод. сб. науч. тр. аграр. і юрид. высш. учеб. заведений Росії, України, Білорусії, Казахстану, інших країн СНГ і держав ЄС. – М. : Рос. асоціація аграр. і природоресурс. права, 2009. – Т. 1. – С. 281; Уркевич В. Ю. Проблеми теорії аграрних правовідносин : [моногр.] / В. Ю. Уркевич. – Х. : Харків юрид., 2007. – С. 322–377; Титова Н. І. До концепції нового – основного земельного закону України / Н. І. Титова // Правова держава : щоріч. наук. пр. ; вип. 12. – К. : ІДП НАН України. – С. 457–458. – (До 10-ї річниці незалежності України та 5-ї річниці Конституції України).
- ⁵ Аграрне право України : підруч. / за ред. В. З. Янчука. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – С. 61–62; Титова Н. І. Вказ. прац. – С. 455–459; Уркевич В. Ю. Про структуру аграрного кодексу України / Уркевич В. Ю. // Спадковість творчих ідей академіка В. З. Янчука та їх розвиток у науці аграрного і природоресурсного права : круглий стіл, присвячений 85-річчю від дня народження академіка В. З. Янчука, 27 трав. 2010 р. : зб. наук. пр. / за заг. ред. В. М. Єрмоленка, В. І. Курила. – К. : Освіта України, 2010. – С. 39 та інш.
- ⁶ Гафурова О. В. Сільськогосподарські виробничі кооперативи: права та обов'язки членів / Гафурова О. В. – К. : МАУП, 2006. – С. 93–94.
- ⁷ Єрмоленко В. М. Теоретичні проблеми аграрних майнових правовідносин : [моногр.] / В. М. Єрмоленко. – К. : Магістр-XXI сторіччя, 2008. – С. 57.
- ⁸ Сторожев Н. В. Проблеми правового регулювання трудових відносин членів колхозів в Республіці Білорусь в умовах переходу до ринку / Н. В. Сторожев, Н. І. Чечуха // Государство и право. – 1994. – № 11. – С. 65.
- ⁹ Гафурова О. В. Вказана праця. – С. 94.
- ¹⁰ Проект Трудового кодексу України від 27 грудня 2014 р. № 1658 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua
- ¹¹ Гафурова О. В. Правове регулювання трудових відносин у сільському господарстві України. Монографія / О. В. Гафурова, Т. С. Новак. – К. : ЦП «Компринт», 2015. – С. 72.
- ¹² Стичинський Б. С., Зуб І. В., Ротань В. Г. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю. – 2-ге вид., доп. та перероб. – К. : «А.С.К.», 2000. – С. 86; Трудове право України : підручник. 2-ге вид., стереот. / За ред. Н. Б. Болотіної, Г. І. Чанишевої. – К. : Знання, 2001. – С. 458–459.
- ¹³ Гафурова О. В. Особливості правового регулювання трудових відносин у сільськогосподарських підприємствах / О. В. Гафурова // Аграрне право України : підруч. / за заг. ред. В. М. Єрмоленка. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – С. 513.

Резюме

Гафурова О. В. Проблеми правового регулювання аграрних трудових відносин.

У статті досліджено проблеми правового регулювання аграрних трудових відносин. Особлива увага звертається на необхідності врахування в законодавстві специфіки, притаманної трудовим правовідносинам членів сільськогосподарських кооперативів і фермерських господарств.

Ключові слова: аграрні трудові правовідносини; право членства; особисте селянське господарство, фермерське господарство; сільськогосподарський кооператив; сільськогосподарська праця; сільськогосподарське підприємство.

Резюме

Гафурова Е. В. Проблемы правового регулирования аграрных трудовых отношений.

В статье исследованы проблемы правового регулирования аграрных трудовых отношений. Особое внимание обращается на необходимость учета в законодательстве специфики, присущей трудовым правоотношениям членов сельскохозяйственных кооперативов и фермерских хозяйств.

Ключевые слова: аграрные трудовые правоотношения; право членства; личное крестьянское хозяйство; фермерское хозяйство; сельскохозяйственный кооператив; сельскохозяйственный труд; сельскохозяйственное предприятие.

Summary

Gafurova O. Problems of legal regulation of agrarian labor relations.

In the article the problems of legal regulation of agrarian labor relations are researched. Particular attention is paid on the need to consider of a specific of the labor legal relation of agricultural cooperatives and farms members in legislation.

Key words: agrarian labor legal relations; membership rights; private farm; farm; agricultural labor; agricultural enterprise.